

Samanbygd bustadhus (lemstove) og løe frå Agder på 1800-talet. I enden av huset sval. Gråsteinsmura flor og skåle under løa/låve.

- Litt gards- og slektshistorie for nedre Londal (Busund):

Frå gard til granskog

Av: Anstein Dyråi Lohudal

Ein sørvend og steinfull heiegard.

I dag finn du lettast fram til denne fråflytta garden ved å følgja den nye kjørevegen som er lagd frå Vatland i Fedesokn og inn til Busundvannet. Vegen går opp den bratte Seljebakkjen, inn over Ljosemyr og tek ein sving ned mot Hålandsvannet før han endar ved osen av Busundvannet. Derfrå er det jamna ut ein slags traktorveg innover langs vatnet. Denne følgjer delvis den gamle stigen gjennom sauehagen: over Ose-bergan og Fureodden, vidare gjennom ydre og indre Haredalen, og så framom Saueodden og gjennom steingjerdet i Lia.

Når du så tek deg over bekkjen og går mot vest, støyter du snart på gamle murar - både hus- og løetufter. Dei ligg løynde under tunge granar, som i dag dekkjer heile heimejordet og delvis også utmarka. Garden ligg såleis i nordre enden av Busundvatnet, der det sørvende, kuperte og steinfulle terrenget hallar ned mot vannet, godt i livd for nordvesten, med ryggen mot den stupbratte Torveheia og kransa av høge heiar i aust og vest. Dei eldste husa låg også i livd for synnanvinden - bak Hauen som stengde for utsynet over vannet.

Seinare flytta dei både hus og uthus litt opp i bakkjen, slik at dei fekk både sol og utsyn året rundt. På denne staden - om lag 300 m over havet - har menneske budd og funne levemåten ættled etter ættled gjennom fleire hundre år.

Frå garden går kyrkjevegen etter kjøreveg på austsida av Kvednebekkjen (lagd kring 1. verdskrigen), opp til Stedjan, så etter ein stig gjennom Vassendskaret på vestsida av Svartevannet til øvre Londal, og vidare over Indre Sleten og Brukleiva til Båstøl, Braudeland, Åse osv.

Ein annan mykje brukt stig til dals gjekk vestover frå husa, opp Staddelandskleiva, over Saltmyr og opp på Runde knuden. Derfrå ser ein ned til Staddeland. Dette var handle- og skuleveg, for garden hørde til Dyrstøl skulekrins. Saman med Staddeland og øvre Londal var Busund eit eige belag.

Som alle norske gardar har også nedre Londal si historie, og denne skal me freista å gje eit oversyn over, - så langt kjeldene tillet det.

Den eldste tida - inntil ca 1350.

Kva tid nedre Londal blei rydda og busett veit me svært lite om. Garden er ikkje nemnd i skriftlege kjelder før 1600 - talet, og det finst ingen gravhauger eller fornminne som kan fortelja noko om den eldste historia. Gardsnamnet Londal omfattar også grannegarden øvre Londal.

Det har tydeleg opphavleg vore namnet på heile området frå Busundvannet og nordover mot øvre Londal og vidare inn i heiane.

Her er eit breitt, samanhengande daledrag gjennombrøte av ein stor flaumbekk, myrar og småvann: Stedjan, Svartevannet, Londalsvannet, Flodevannet og Lognevannet.

Lon tyder stilt rennande vann, dvs. hølær i bekkar, småvann og større vann oppløyvde av holmar, sund og vikar. Det er såleis eit typisk naturnamn me har føre oss, men det høyrer ikkje til dei store gardsnamneklassane, til dømes dei som endar på -land, -stad osv. og stort sett går attende til førhistorisk tid (600 - 1050 omlag). Namneforma -dal kan derfor ikkje tidfestast slik som dei.

Men me kan merka oss at båe Londals-gardane er omgjevne av landgardar: Håland, Vatland, Staddeland, Oseland (Båstøl). Det kan då vera rimeleg å tru at Londalsgardane er tekne opp seinare enn desse, at det har gått føre seg ei utfylling av busetnaden i område som var mindre attraktive enn der landgardar blei bygde.

På Austlandet skjedde liknande utfylling i dei eldre busetnadsområda - her voks rudgardar fram i mengdevis på område med ringare bonitet og i utkantane av den eldre busetnaden. Dette skjedde i kristen mellomalder, særleg i tida 1150-1350. Både øvre og nedre Londal kan derfor ha vorte tekne opp som sjølvstendige gardar i denne perioden, og det er også mogleg at dei opphavleg har vore stolar for eldre gardar.

- Men så var det namnet Busund. Det synest å ha vore i bruk som namn på nedre Lodal alt i 1600-åra.

Fyrstelekken av dette namnet er bu, som tyder buskap, kreatur, storfe. Jfr. ord som buskap, budeie, bulega og fleire. Andre lekken er det vanlege ordet - sund. Nemninga Busund går såleis på eit sund der buskapen vassa over (dvs. eit grunt sund). Ut frå denne tydinga blir Busund lite meiningsfullt som gardsnamn. Kvifor har då dette namnet vorte hengande ved garden? Mykje tyder på at me her har med eit overføringsnamn å gjera.

No finst namnet Busundet den dag i dag som namn på eit grunt og smalt sund mellom Ydra og Indra Staddelandsvannet. Når ein skulle gå frå Dyrstøl til nedre Lodal, gjekk folk ofte den leia - og vassa over Busundet. Då slapp ein omvegen om Staddeland. Det er derfor ikkje noko i vegen for at ordet Busund(et) fyrst har vorte overført på vannet som garden ligg ved, og i neste omgang også på det oppgjødsla området i nordenden.

I det sørvende terrenget der kan gjætarane ha samla buskapen der om natta. Kor høyrde denne buskapen heime? Då må ein sjå på kva gardar det var i nærleiken som var folkesette gjennom seinmellomalderen. Her peikar Oppofta seg ut.

Frå slutten av 1300-talet til noko etter 1600 kan heile Londalen ha vore støle for bønder på Oppofta. Men også bonden på Staddeland kan ha nytta heia opp mot nedre Lodal til beite, og drive dyra sine frå Ydra heia (dvs. mellom Dyrstøl og Staddeland) oppover bakkane mot Busundvannet

og området omkring, der beitetilhøva var gode. Det føreset at også Staddeland var folkesett i seinmellomalderen, noko som er høgst uvisst.

Det sterkaste argumentet for at både Londals-gardane har vore nytta til støling av bøndene på Oppofta, er det faktum at når dei dukkar opp i kjeldene kring 1600, er bøndene på Oppofta eigarar.

Ei medverkande årsak til at Busund vann fram som gardsnamn, har truleg også samanheng med at det måtte skiljast mellom dei to Londals-gardane, og då blei Lodal det vanlege namnet på øvre Lodal, medan stølen i nordenden av vannet mellom Staddelandsvannet og øvre Lodal, som ikkje låg så langt unna Busundet, blei kalla stølen attmed Busundet - og til sist berre Busund. Men Lodal nedre blir alltid brukt i skriftlege samanhengar.

I eit par kjelder frå 1600-åra er elles "Lille Lodal" nytta i staden for nedre Lodal.

Som sagt ligg den eldste bolken av gardssoga i mørke, og utviklinga kan ha vore annleis enn her skissert. Det kan tenkjast at Londalen er eit namn som kom i bruk nokså seint, helst i slutten av seinmellomalderen. Då var både Londals-gardane folketome i ein periode på 2-300 år, dvs. dei har ei øydetid bak seg som så mange norske gardar. Kan hende er desse to gardane tekne opp samstundes med den store utbreiinga av busetnaden i tida ca. 600 - 1050 - som mengda av landgardar på Sørvestlandet er eit vitnemål om.

Men då kan gardane i Londalen ha hatt andre namn, som har gått tapt i den lange øydetida (kan henda har det vore namn på -land). Eit døme på slikt namnebytte er Oseland, som frå 1600-åra er kalla Båsstøl = Bårdstøl). Her fortel namnet Bårdstøl tydeleg at garden har vore støle, og namnet Oseland provar at garden er teken opp i førhistorisk tid. Sidan Oseland kom i kyrkjeleg eige ein gong i mellomalderen, gjekk ikkje gardsnamnet tapt, for det var å finna i kyrkjelege eigedomsregister, bl.a. i jordeboka "Grågås".

Frå ca 1350 til 1600-åra: Øydetid og ny busetnad.

Nedre Lodal er ikkje nemnt i skriftlege kjelder frå seinmellomalder eller 1500-talet. Den eldste skattelista for Feda skipsreide er frå 1594, og ut frå den kan ein mykje truleg slutta at garden har lege øyde. Fyrst i "Jordebog offuer Læste Læhen, paa Ald Kronens och Stigtens Wisse Rente och inndkompst, som och Landschylt, Wdschylt och Læding fra Philipi Jacobi dag Anno 1604 och thill samme Aars Daug igienn Anno 1605" finn me "Lundall iij eng. "

Dvs. garden Lodal betaler 4 engelskar (=4 pence) i skatt for året 1604/1605. Om dette gjeld både Londals-gardane, kan ikkje avgjerast ut frå denne kjelda.

I skattemanntala 1617 og 1623 er oppført Sivert Lodal, og i 1637 Nils Lodal. Jordeboka frå ca. 1617 (som er eit eigedomsregister) gjev opplysningar om skylda på gardane og namna på eigarane. Om Londalsgardane står dette:

"Londall . . . i hud. Tore Lille Drange eyer her udj viij Engelscher. Gunder Høland med sine Medeyere iij Engelscher. Reyer Opoftte med sine Medeyere viij Engelscher. "

Av andre kjelder går det fram at både Tore Lilledrange og Gunnar Høyland var gifte med kvinner frå Oppofta, og at dei var velhaldne, sjølv eigande bønder. Skylda på 1 hud, som den gongen var delt i 20 engelskar (seinare 12), gjeld verdien av både Londals-gardane.

Ei litt yngre kjelde opplyser at øvre og nedre Lodal kvar hadde ½ eng. i skyld, eller ½ hud. Som kjent er skylda på ein gard den offentlege verditaksta som skatten blei utrekna etter. - Fordelinga av skyldpartane syner at denne bondeslekta på Oppofta var eigar av både Londalsgardane. Men korkje Tore, Gunnar eller Reier budde der. Dei hadde leiga bort eller bygsla til brukarar både eigedomane, slik som jordeigarane den gongen gjorde. For jordeigedom var ein kapital som kasta av seg rente i form av bygselavgift.

Jordeboka tek ikkje med brukarane - leiglendingane - sidan ho er eit eigedomsregister. Men dei førnemnde skattelistene frå 1617 og 1623 har med namna på to leiglendingar, Sivert og Nils. Det må vera far og son. Det kan ikkje avgjerast om desse var busette på øvre eller nedre Lodal.

Det som synest klart ut frå desse kjeldene, er at båe gardane er tekne opp som sjølvstendige driftseiningar mellom 1590-åra og 1617, den eine nokre år før den andre. - Det vil seia at øydetida var over kring år 1600 for desse gardane som for mesteparten av dei nedlagde gardane på heile Agder.

Ein omfattande ekspansjon kom snart i gong - fleire og fleire menneske trong ein heim og eit levebrød. Det skapte liv og røre i dei folketome heiane. Der var det dyrkande jord, beite, skog og fiskevann.

Men leiglendingar som tok til å rydja seg åker- og england må ein knapt oppfatta som bureisarar i moderne mening. Det var gamal kulturjord som blei rydja på nytt - gamle gardar som hadde lege folketome frå jordbrukskrisa i seinmellomalderen.

Den lange øydetida hadde stundom viska ut både gardsnamn og eigartilhøve. Innmarka grodde til og skogen breidde seg inn over åker og enger. Dei attlevande omtala ikkje sjeldan ein slik nedlagd gard som Øygarden.

Men om øydegardane ikkje hadde vore i hevd på 2-300 år, blei dei som nemnt oftast nytta til beiteområde, stølar og utslåttar under eldre gardar. Dermed hadde bøndene i seinmellomalderen og fram etter 1500-talet større naturressursar til disposisjon enn i tidlegare hundreår.

Det sterke reduksjonen i folketallet på grunn av store epidemiar frå ca. 1350 og utover førde til at mange gardar i utkantar og på heiane i stor mon blei fråflytta, for det var lett for

leiglendingane å få festa eller bygsla gode og sentrale bygselledige gardar til låg avgift frå seinmellomalderen og ut etter 1500-talet. Landsskylda eller leiga fall med frå 50 til 80 pct, og det var ei økonomisk katastrofe for mange jordeigarar.

Dei gardane som var i drift denne kriseperioden, - den store nedgangstida i norsk historie - sikra seg store naturressursar til beite, stølsdrift og utslåttar.

Såleis må bonden på Oppofta ha slege under seg store område, for me veit at både Vatland og Lande låg folketome i lang tid og høyrde under Oppofta, liksom Londalsgardane gjorde.

Ein kan spekulera på om eigedomsretten kvilde på kjøp, eller hevd over lengere tid. - Ein tradisjon fortel at Åse og Oppofta hadde felles grense i gamal tid. Eigarane gjorde ein avtale seg i mellom om at grensa eller bytet skulle gå der dei møttest når båe gjekk heimanfrå på same klokkeslettet.

Men Åsemannen gjekk tidlegare enn avtala, og så møttest dei under Brukleiva. Det er der bytet i dag går mellom Båsstøl og Staddeland - ved Litla Skogetjødna. Ein kjerne av sanning kan det vera i denne segna, for både Båsstøl og Braudeland, kan henda også Staddeland, har ei øydetid i si gardssoge, medan Åse og Oppofta synest å ha vore i drift utan avbrot gjennom heile seinmellomalderen. Båe to har gode naturressursar og ligg sentralt plasserte i sine område, og dei høyrer til det eldste laget av gardar i Feda skipreide eller tinglag.

Også gardsnamna og førhistoriske gravhaugar på desse gardane stadfestar kontinuitet i busetnaden frå eldgamle tider og fram over like til våre dagar. Det var då naturleg at slektene på ein gard som Oppofta, økonomisk og sosialt stod seg betre enn folka på dei mindre grannegardane. Innmark med høg bonitet og rikeleg tømmerkog skapte sjølvegarar som kunne skaffa seg råderett over andre gardar og gardpartar.

I Feda tinglag fanst det fleire slike små godseigarar på 1600-talet, t. d. slekta til Vrål Torgeirsson på ydre Eigeland i Kvinesdal.

- Det gjekk elles ikkje så svært lang tid etter at Londalsgardane var komne i drift før leiglendingane der fekk kjøpa bruka sine og blei sjølvegarar. Overgangen til sjølvveige kom kring 1660 for leiglendingen på øvre Londal i 1660. I 1661 er nemleg Jon Børresson oppført som eigar og brukar av øvre Londal, medan han etter manntalet 1651 er leiglending, og Odd Oppofta står som eigar. Kjeldene opplyser ikkje noko eksakt om når leiglendingen på nedre Londal blei sjølvegar, men odelsmanntalet 1690 fører opp Ole som eigar av 4½ eng.

Trass i at ein leiglending hadde livstidsfeste på garden han bygsla, og sonen til vanleg hadde høve til å overta bruket etter faren, må førmonane med sjølvveige ha voge tungt. Berre ein sjølvegar kunne ta opp lån på eigedomen og råda fullt over ressursar som ved- og tømmerkog. Vedlikehaldsplikta (åbota) og kravet om å dyrka og forbeta jorda var også eit band på leiglendingen, som sjølv-

eigaren ikkje hadde. - Med ein viss rett kan me såleis slå fast at med overgangen til sjølvveige tek ein ny periode av gardshistoria for nedre Londal til.

Frå 1690 til 1822: Eitbruks-tid og ny slekt på garden.

Matrikkelen frå 1665 har nokre få opplysningar om nedre Londal.

Garden har skog nok til brenneved, kan så 1¼ tønne havre (dvs. ca. 172 kg.) og føda 4 kyr og 6 sauer/geiter. Dette er å sjå på som gjennomsnittstal - ein rekna med skiftande åringar den gongen, og i røynda bør me nok rekna med at dei reelle tala for utsæd har vore noko høgare. Utviding av åkerarealet førde ikkje til ny verdsetjing av garden, for matrikkelen stod fast frå 1665 til 1838. Men her sette talet på husdyr ei klår grense, fordi desse skaffa den gjødsla som trongst til korndyrkinga. Og grunnlaget for husdyrhaldet var tilgangen på mat til dyra både vinter og sommar.

- Kor stor kornavlinga er blir ikkje ført opp i matrikkelen 1665, men normalt rekna dei med 3-4 foll den gongen. Minimumsavlinga kan ha lege på omlag 6 tønner havre, og då blir det att til mat kring 4 tønner. Dette er ikkje nok til å brødføda ein huslyd (her sett til 6 personar) heile året. Om me reknar med noko høgare årleg avling, så måtte det likevel kjøpast ein del kornvare, særleg bygg til grautmjøl.

Jakt og aurefiske har sjølvsagt vore viktige matressursar for huslyden. Eit år med dårleg kornavl førde lett til økonomiske og ernæringsmessige problem for huslyden. Og i dårlege år steig prisane sterkt på kjøpekorn. Matrikkelutkastet frå 1723 gjev fylgjande vurdering av garden :

"Bondens eget gods. 1 flomåværn, intet fiskeri. Landgaard i sol og bakli. Blandkorn 3 tønder, 5 nød, 12 fæner."

Kornavlinga er berre 3 tønner årleg etter denne oppgåva (blandkorn er ei blanding av bygg og havre som mange bønder nytta i eldre tid. Var sommaren solrik og varm, fekk bygget gode vokstervilkår, medan havren gav mest avling i kjølege og regnfulle somrar). Dette talet er mistenkjeleg lågt - truleg var avlinga i røynda dobbelt så stor som oppgjeve. Men bøndene freista alltid å hindra at skylda på garden blei sett opp, for det resulterte i høgare gardsskattar.

Talet på husdyr syner noko auke sidan 1665 (fæner = småfe). Garden hadde eiga kvedn i bekkjen. Ho er også nemnd i 1661 (Landkommisjonen si jordebok). Frå 1754 har me skiftebrevet etter Karen Gautsdotter, kona til Tron Tollaksson nedre Londal, og denne kjelda skal me jamføra med matrikkelopplysningane. Etter opplysningane i skiftebrevet - her blei all lausøyre teken med - hadde garden 1 hest, 5 vaksne kyr, 2 kviger, 1 stut, 7 geiter (bukkar, kje, vaksne geiter), 8 vaksne sauer, 5 lam og 4 vaksne verar. Hesten var taksert til 9 riksdalar, kvar kyr til 3 rd. og ein vaksen sau til 1 ort 12 skil.

- Av reiskapar og anna tilfang som høyrer til gardsdrifta, er nemnd slipestein, spadejern (= jernskoningar), såkorg, kornkar, 2 øksar og 1 handsag, 3 ljåar, hestesele og ridesal med stigbøylar, bjøller, kornkar, kinne, ambarar og silingsbytter.

Det er såleis klårt at det økonomiske grunnlaget for gardsdrifta må ha vore betre enn det inntrykket matrikkelopplysningane gjev.

Elles kan skiftebrevet frå 1754 også fortelja litt om innbu og utstyr til denne huslyden på 5 personar. Berre ting som hadde ein viss minsteverdi er tekne med i skiftet.

Klede: Kvedlar og hovudputer, vadmåls trøyer og bukser, bumullstrøyer og skjørt, 1 åklede. Hjulrokk og karder. Sylvband og sylvring. Malmgryter, helle og jernskore. 1 bryggekar som tok 5 fjerding, eit 3 fjerding, eit øltre som rømde ei halv tønne og 1 ølbolle. (1 fjerding = 34,85 liter kornvarer).

I huset var det ein stor jernomn, verdsett til 7 riksdalar, høgebord, veggskap, kister med og utan lås, brødkorg og tinnstaup.

Tron Tollaksson Vordalen frå Fjotland sokn kom til nedre Londal etter at han hausten 1742 kjøpte garden av Gunnar Reiarsson for 120 riksdalar. Tron var ingen fattig stakkar, for han betalte eigedommen kontant, og ved skiftet etter kona i 1754 hadde han ikkje gjeld i det heile. I skiftet, som blei slutta 11. mai 1754, blir det opplyst at ekteparet hadde 3 born: Tollak 13 år, Gaut 10 år og Lars 7 år.

Då var Tron alt trulova med *"Pigen Anna Larsdatter Aase"*. Vigsla var i Liknes kyrkje 25. juni, og 19. februar året etter døypte ekteparet *"Tron Busonds barn"*, som fekk namnet Lars etter far til Anna.

Skikken kravde slik oppkalling, og då hjelpte det ikkje at Tron hadde ein son med dette namnet frå fyrste ekteskapet. Tron og Anna døydde i 1793, baa i høg alder for si tid. Då var han 90 og ho 77 år gamal.

Sonen Lars frå fyrste ekteskapet var over 40 år då han i 1788 gifta seg med Edel Obmundsdotter frå granne-garden Botna i Å sokn og tok over heimegarden. Han har truleg teke foreldra i follog.

Lars og huslyden hans levde i svært små kår, kva no grunnen til dette har vore. Då gardane i landet blei takserte i 1802, stod det ille til med gardsdrift og avlingar på nedre Londal: *"Formedelst Ejerens Fattigdom er i dette Aar intet saaed i Jorden"*.

Lars Tronsson døydde i 1806 og let etter seg 3 halvaksne born: Karen, Gabriel og Tron. Enkja laut søkja fattighjelp og fekk tildelt korn av fattigkommisjonen til utsæd og mat, såleis 5 fjerdingar havre i 1809. Då måtte ho henta denne kvota sjølv på dei 4 gardane som var pålagde ytingar til fattigfolk.

I 1813 var det skifte etter Lars Tronsson. Truleg var det odelsguten Gabriel (fødd 1791) som kravde dette for å få overteke garden. Dødsbuet hadde lite gjeld, men mest ikkje lausøyre.

Etter registreringa var det berre 1 høgebord, 1 kiste, 1 ljå, 1 gryte og 1 skore. Ved dette skiftet fekk odelsmannen Gabriel utlagd halve garden, - 3 engelskar - i arv, og han løyste snart ut denne parten.

Etter lova kunne han ikkje krevja resten av garden så lenge mora ynskte å halda på sin del av buet. Dermed var nedre Londal delt i to svært små bruk.

I 1822 selde ho sin halvpart - 3 engelskar - til sonen Tron (fødd 1794) og skreiv follogskontrakt med han - *"beplygtende mig herved at hjemle ham Eiendommen frie for hver Mands Tiltale i alle Maader naar han punktligen opfylder den imellem os oprettede Follougscontract"*

Edel Obmundsdotter fekk ikkje nytta godt av føderådet særleg lenge. Ho døydde i 1827, og på skiftet etter henne kravde Gabriel å få overta hennar halvpart av garden. *"Han troede sig odels- og løsningsberettiget ogsaa til de 3 Engelsker som den næsteldste Søn havde faaet Skjøde paa af den Efterskiftende"*

- Men Tron hadde fått tak i desse 3 engelskane på lovleg måte, og delinga av garden kunne ikkje omstøytast. - Gabriel måtte slå seg til tols med dei 3 engelskane som var att. Han fekk skøyte på denne halvparten av garden på skiftet etter mora i 1827.

Slik oppdeling av gardane var eit vanleg fenomen på 1800-talet, og skuldast oftast eit press frå yngre søner for å få sikra seg i eit slags levebrød, ikkje stå på berr bakke.

Odelsløysing kunne hindrast ved at foreldra skreiv follogskontrakt med ein av dei yngre sønene og overlet ein part av garden til han. Etter lova stod det eigaren av garden i praksis fritt til å manipulera odelsarvingen og berre lata han få overta halve bruket når han gifta seg og trong eit levebrød. Mange bruksdelingar var etter skifte-materialet å døma meir tvang enn venskapelege avtalar.

På nedre Londal måtte derfor to huslydar, dvs. dobbelt så mange menneske, livberga seg ved å dela på dei knappe naturressursane gjennom heile det neste hundreåret. Dette var berre mogeleg ved å ha attåtningringar eller lønsarbeid utanom gardsdrifta. Avgjerande var då eit minstemål av etterspurnad etter varer og tenester i nærmiljøet.

Men fleire huslydar på garden representerte ein større arbeidskraftressurs enn i tidlegare tider samtidig som fleire munnar skulle mettast. Dersom ein skulle ha same tilgang på ernæring som på 1700-talet, måtte åkerarealet utvidast og meir vinterfor og sommarbeite skaffast.

Dette skjedde også på alle bruksdelte, tidlegare einbølte gardar. Det store problemet ut etter 1800-talet var likevel eit anna. Dei barnerike huslydane, som rett nok tydde fleire hender til å bryta opp nye åkrar, fleire slåttekarar og rakstejenter, hadde ei mykje meir usikker framtid enn tidlegare generasjonar. Kvar skulle dei nye menneska gjera av seg når dei nådde vaksen alder? Dei små naturressursane ein huslyd disponerte, forbaud ei vidare bruksdeling.

- La oss i korte trekk følgja utviklinga på nedre Londal gjennom 1800-åra på bakgrunn av den allmenne samfunnsutviklinga, og sjå på kva løysingar som blei valde for å skaffa levebrødet til nye generasjonar.

Tobrukstida 1822 - 1918.

Dei skriftlege kjeldene til gards- og brukarhistoria i denne perioden er folketeljingar med jordbruksoppgåver, matrikkelførearbeidet frå 1866, follogskontraktar, skøyte og dødsbuskifte.

I tillegg vil eg dra inn den kjennskapen eg har til den slekta som levde på garden i denne perioden. I tillegg tek eg med ein del av dei fysiske spora etter menneskeleg påverknad av naturen, dvs. kva kulturlandskapet kan fortelja. Også ei kulturhistorisk kjelde som stadnamna blir i nokon mon nytta.

Bruk nr. 1.

Tron Larsson (1794 - 1881), gifta seg 1826 med Gunnvor Torjesdotter Tjomsland (1784 - 1863). Namnet hennar lever framleis i eit stadnamn på garden. På austsida av nedre Londal stig terrenget bratt opp over mot Høyskogheia (460 meter over havet). Frå tunet på garden ser ein høgt oppe i bakkane ei renne eller glove, som heiter Gunnvorsglova. Der skal Gunnvor ein gong det var uhorveleg mykje snø ha rent ned på ski.

Tron og Gunnvor hadde berre eitt barn, ein son som heitte Lars Tobias. Han drukna i ung alder i Åsebekkjen. Året etter at kona var død, gifta Tron seg seg med Anna Olena Olsdotter Braudeland, fødd 1827.

Det var to døtrer og ein son i dette siste ekteskapet. Sonen fekk namnet Lars Tobias, men han levde berre eit par månader. Derimot fekk døtrene eit langt liv.

Tron døydde i høg alder som-maren 1881, og nokre år seinare selde enkja bruket (nr. 1) til Andreas Eilertsson Gusa og flytta til dottera Tine, som var gift på Tjomsland i Å sokn, Lyngdal. Den nye eigaren blei berre buande på nedre Londal nokre få år. Han selde bruket i 1891 til sonen Bertin Andreassen.

Det er ingen av gardbrukarane på nedre Londal som det lever så mange minne og stubbar om som Tron Larsson. Etter tradisjonen skal han ha vore den rikaste mannen på Austheia, og dessutan ein frittalande og uvyrdn kar, utan å ta omsyn til høg eller låg. Han lånte ut pengar på rente til folk på grannegardane og passa nøye på at renter og avdrag blei betalte i rett tid. Ein gong det drog lenge ut med betalinga frå ein låntakar på Staddeland, og vanleg purring var til inga nytte, tok Tron piggstaven i hand, gjekk ned til Staddeland og svor på at heile garden skulle bli støv og oska om ikkje betalinga kom straks.

Denne skræminga hjelpte - låntakaren kom snart med rentepengane. Ein annan gong var det Tron som blei krevd for pengar. Han hadde ikkje betalt tienden i rett tid (presteskatte),

og så tok soknepresten han føre seg utanfor kyrkja etter høgmessa. "Ja far," sa Tron då, "det blei smått med avlinga okka på Busund i år: Ei tynna kodn med subb og sankje, fem tynne jordeple med molda og alt!"

Då Fedekyrkja var under bygging, og folk tala om kor dyrt og luksusprega dette blei, ikkje minst at kyrkja skulle tekkjast med hollandsk takstein. Då gjekk Tron til presten og baud seg til å utføra tekkinga for ein mykje rimelegare pris. Han ville tekkja med lyng! Det var ein metode som dei brukte på utslåtte- og torvløer, og som gjev tett toge når ein kan kunsten å leggja lynga på rett måte.

- Men dei fleste anekdotene om Tron er nok uhistoriske, bl.a. forteljinga i bygdeboka om då han sat nede i kyrkja og folk på trevet sputta ned i hovudet på han. Då sette han i ein stygg eid, og presten spurde strengt: "Hvem bander i Guds Huus?" Det er Guds dyre død Tron Busund! var svaret.

Den tid var sitjeplassane i kyrkja fordelte på gardane etter skylda, og både Tron og Gabriel hadde sine faste sitjeplassar på trevet, ". . . paa andet Sæde lige over Kirkens Gang", som det heiter i kommunestyrevedtaket frå 1857. Denne ordninga blei ikkje oppheva før 1885, og derfor hadde Tron ingen rett til å sitja nede i kyrkja i dei heile.

Men kva med den rikdomen tradisjonen har tillagt han? Det finn ein svar på i dødsbuskiftet frå 1881-1882. Tron hadde ved sin død omlag kr. 2000 uteståande på rent (til 4 pct. pro anno) hos 4-5 grannar.

Bruket blei taksert til kr. 800 og lausøyra for noko over kr. 200, medan gjelda berre ut-gjorde omlag kr. 50. Prisen for ei god kyr var den gongen 60-70 kr. og dag-løna ikring 75-80 øre.

Tradisjonen om at Tron var ein velhalden mann som hadde mange pengar ståande ute på rente, er såleis full ut i samsvar med dei faktiske tilhøve. Det er også rett at ein av låntakarane budde på Staddeland. Berre få av sambygdingane hans hadde ein tilsvarende god økonomi.

Korleis han kunne leggja seg opp så pass kapital på det vesle bruket, skal eg koma attende til nedanfor. Frå 1891 dreiv Bertin Andreassen og kona Johanne bruket etter Tron.

Bruk nr. 2.

Gabriel Larsson (1792 - 1873) var gift med Karen Sofie Olsdotter Botna, Å sokn. (1790 - 1873). Garden Botna ligg på austsida av Høyskogheia og grensar til nedre Londal. Han blei ned tidleg på 1900-talet og delt mellom bøndene på Tjomsland.

Eldste sonen deira heitte Lars (fødd 1820). Han gifta seg i 1848 med Anne Kristine Kristiansdotter frå grannegarden Vatland i Fedesokn, og dei kjøpte farsgarden hennar - Kvi-vollen (på berre 3 engelskar). Lars heldt likevel på odelsretten sin til bruket på Busund, som foreldra dreiv så lenge dei levde.

Lars fekk skøyte i 1869 og tok foreldra i follog ved overdraginga, men blei buande på Vatland. Follogsavtalen var i røynda ei såkalla fletføringskontrakt, fordi follogsyta skulle overta all eigedom, laust og fast, når foreldra var døde. Ei slik kontrakt stengde ute eventuelle andre syskin frå arv.

"Jeg afhænder, sælge og skjøder til min Søn Lars Gabrielsen den mig tilhørende Anpart i Gaarden nedre Londal af Skyld 3 Engelsker med alle til samme tilhørende Husebygninger og andre Herligheder samt mine Løsøreffecter og Creature mod at han skaffer mig og Hustru Karen Sofie Olsdatter vor Levetid anstendig Ophold, med Spise og Drikke (saa godt som han nyder det selv), Klæder, Værelse, Lys, Varme og Opvarning samt hvad vi til vor Bekvemmelighed forøvrigt maatte behøve, ligesom han og efter vor dødelige Afgang besørger og bekoster os en anstændig Begravelse."

Verdien av dette folloget blei sett til 200 speciedalar, som omrekna ut-gjorde 800 kroner. *"Den dødelige Afgang"* kom i 1873. Då døydde både Gabriel og Karen Sofie same veka, og dei blei gravlagde samtidig. Det har nok vore *"en anstændig Begravelse"*. Når svigardottera Anna på sine gamle dagar mintest denne gravferda, sa ho det var så mykje folk samla, at det likna oskereia då likfylget drog oppom kvednhuset på veg til kyrkjegarden.

No kom det unge folk på dette bruket. Eldste sonen til Lars Gabrielsen, Kristian Larsson (fødd 1849), fekk skøyte av faren (bruk nr. 2) og dreiv det like til sin død i 1917.

Han blei i 1871 gift med Anna Fredriksdotter Røyne-dal, og i heimen deira voks det opp 8 born. Eldst var Johanne Sofie (1872 - 1930), som 18 år gifta med Andreas Bertin Andreassen (1863 - 1934), son til Andreas Eilertsson på bruk nr. 1.

Ingen av sønene til Anna og Kristian ville overta bruket etter foreldra, og då Kristian døydde i 1917, kjøpte Bertin bruket. Dermed var tobruks-tida til ende.

Ny eitt-brukstid - 1918 -1947.

Frå 1918 til 1947 var det berre ein huslyd på garden. Gardsdrifta blei helst lite modernisert. Naturtilhøva gjorde bruk av hestereiskapar mest umogelig, og transport av kalk og kunst-gjødsel til ein veglaus gard kunne heller ikkje koma på tale.

I høgda bar dei heim eit par sekker supper, kali og salpeter om våren. Tidleg i 1920-åra hadde dei hest nokre år, men Bertin tykte hesten åt meir enn han var til nytte. Gardsdrifta gjekk på gamlemåten.

På vårparten drog Bertin og borna ut husdyrgjødsla på plass ute på åkrane, og om våren stod han sjølv i fleire veker og spadde om åkrane. Sist på 1800-talet var veksell-bruket blitt innført på garden: skifte mellom havre og jordeple på åkrane anna-kvart år.

*Andreas Bertin Andreassen nedre Londal.
Foto frå ca. 1890*

Dette spadebruket med omhyggeleg stell av jorda og mykje gjødsling gav gode avlingar. Til vanleg blei det årlig produsert 40 tønner jordeple og 8-10 tønner korn. Dei skaffa seg handdriven trøskjemaskin, og mol kornet på eiga kvedn heile mellomkrigs-tida. Buskapen var 5 kyr, eit par ungdyr og 6 - 7 sauer. Om sommaren var sal av smør den beste inntekta. Dette blei levert til kjøpmann Njaa i Flekkefjord, og Busund-smøret hadde ord på seg for å vera sær sars vel-smakande og fint på grunn av dei gode beita. Kona Johanne hadde ry for å stella smøret på rett måte.

Johanne Kristiansdotter og Andreas Bertin nedre Londal. Foto frå sist i 1920-åra.

Mange andre gardkoner hadde rykte på seg for det motsette. På krambuene spurde alltid kundane den gongen kor smøret kom frå før dei kjøpte.

Vinteren var også ei arbeidssam tid på denne heiegarden. Torv og heiehøy måtte dragast heim på vinterføre, og raun hoggast og skavast til å drygja høyet med. Det heitte at raunskav var like godt som kraffor, og det sette ein frisk gul farge på smøret. Fekk kyrne berre det næringsfattige heiehøyet, blei smøret mest kvitt.

Mjølkekemengda pr. kyr om sommaren kunne gå opp i 9 - 10 liter målet for dei beste kyrne. Men normalt var 6 - 7 liter bra.

I vinterhalvåret var mjølkekemengda mykje mindre. Dei fleste kyrne var vårberer. Kring 1900 var mjølkekemengd pr. kyr i Kvinesdal ca. 800-1000 liter årleg.

Bertin nytta elles tida godt. I uversbolkar og om kveldane vinterstid sat han og laga jordbruksreiskapar som trongst til gardsdrifta: dragsleslede, skafter, river, ljàorv m. v.

Mest arbeidskrevjande ved sida av våronna i før- og mellomkrigsåra var torvskjering i hobbalen (= tida mellom våronn og slått) og aller mest tok slåttonna mykje tid. Alt skulle slåast med ljà, og det måtte gjerast skikkeleg. Når ein ser på den steinfulle innmarka, kan

ein undrast på om nokon i det heile kunne koma til med vanleg ljà mellom steinane. Men der voks svært godt med gras.

Det tok vekevis å slå og hausta i utslåttene. Alle avhol og renner måtte slåast, og rårhøyet berast fram i sola og turkast. Rakstejentene måtte bera fram rårhøyet i kjemmer - høygafklar var ukjende reiskapar - og dei måtte ikkje trø høyet ned i myra når dei breidde, vende og høya.

Ein god slåttemann greidde å slå 12 byrer om dagen. Så mykje høy rømde ei vanleg utslåtteløe. Så var det å ta fatt på heimejordet. Då tykte dei at verste arbeidet var unnagjort.

Fotografi frå sommaren 1919. I fyrste rekke frå venstre: Kristian, Pauline (i fanget til faren) og Anna Fredriksdotter ("Besta"). Frå venstre i andre rekke: Fridtjof Sveiga, Amanda, Bertin og Ingeborg Håland (står i skyggen). Bak frå venstre: Albert, Sofie Jakobsdtr. ytre Eigeland (trulova med Anders). Det er Andreas som tok biletet sommaren 1919 ved Humlesteienen vest for huset på nedre Londal (Busund). Fridtjof var ellers son til den kjende båtbyggjaren Peder Sveiga ved Flekkefjord og trulova med Amanda.

I gode år kunne slått vera gjort unna uti i august, men meir vanleg var det å halda på til langt ut i september, særleg dersom sommaren var regnfull. Hesjing blei mest ikkje brukt.

Og så var hausten der med kornskurd og opptaking av jordeple.

Ein skulle etter gamalt vera ferdig med utarbeidet til Mikkjelsmøss (29. sept.). Ut på hausten fylgde så trøskjing, kasting av kornet i låven (reinsing med kaste-skovl), turking og maling. No kunne kvinnfolka setja i gong med baking av flatbrød og lefser, og det måtte slaktast til vintermat.

Slik hadde i hovudtrekk årsnytmen på gardane vore gjennom lange tider i Kvinesdal, men på ein heiegard som nedre Londal heldt dei naturgjevne vilkåra oppe det gamle systemet til langt ut i 1930-åra. Johanne fall frå 1930 og Bertin i 1934. Desse to var dei siste som blei gravlagde frå garden.

Ingen av sønene ville setja seg til på slekts-garden, og dottera Pauline fekk skøyte på eigedommen. Ho var gift med Jakob Berntsson Jerstad (Førland). Son deira heitte Almar (1934 - 1990).

Han var den siste av slekta som blei fødd på nedre Londal og voks opp der. - Men den prosessen som førde til nedlegging av gardsdrifta og fråflytting på mange heiegardar var no i full gang. Alt i 1920 blei Båsstøl fråflytt, og i 1927 fylgde Londal øvre etter.

På Staddeland blei to av bruka fråflytta og slegne saman med dei to andre. Og så kom det store raset etter 2. verdskrigen. På 10 år var det berre att folk på eit par gardar. Det hadde opna seg utsikter til betre levekår med mindre slit og strev på dei sentrale og meir ressursrike stadene i bygdene på Agder. Det var utviklinga i seinmiddelalderen på ny - no i moderne form.

I 1947 selde Jakob og Pauline garden til Farsund Skogselskap og flytta frå. Men kjøparen fekk ikkje konsesjon, og Kvinesdal kommune overtok så eigedommen året etter. Det blei straks sett i gong skogplanting - av norsk gran for det meste - som treivst svært godt.

I dag dekkjer stor, tung granskog heile innmarka og ein del av utslåtene, og bjørkeskogen har grodd opp der det før var snaue utmarka. Det gamle kulturlandskapet, skapt ved seigt arbeid og tungt slit gjennom generasjonar, er i ferde med å bli borte - slik som det skjedde då den fyrste øydetida sette inn i slutten av 1300-åra. Eit levebrød var blitt historie.

Garden som levebrød.

I "*Herredsbeskrivelsen*" frå 1866 blir det gjeve nokså utførlege opplysningar om alle norske gardsbruk. Det er ei sentral og påliteleg kjelde. Men ein må nok rekna med at dei statistiske opplysningane er minimumstal, for gardbrukarane ynskte ikkje å bli pålagde høgare skattar enn dei hadde. Dersom ein kan kontrollere opplysningane mot oppgåvene i dødsbuskifte, vil ein stå på trygg grunn når det gjeld å avgjera kor påliteleg opplysningane til offentlege organ er.

Nedre Londal hadde i 1866 om lag 1600 rutefamnar åker og oppdyrka eng, og 1632 rutefamnar "*naturlig England ved Gaarden*". (1 famn = 3 alen = ca. 1,9 meter). Dette blir omlag 4, 5 dekar åker og eng og 4, 6 dekar "*naturlig eng*".

Kvar av dei to huslydane disponerte då mindre enn 2 dekar til åker, - til korn og jordeple. Den årlege utsæden var pr. bruk 1 tønne havre og 2 tønner jordeple. Årleg avling er oppgjeven til 3 tønner havre og 4 tønner jordeple. - Dette er berre 3 foll for havre og 2 for jordeple.

Var då tilhøva så ringe for jordbruksproduksjon som desse oppgåvene fortel? Eller underslo dei ein større del? For å svara på spørsmålet treng ein eit større jamførings- og kontrollmateriale. Men ein bør ha lov til å vera noko skeptisk til taloppgåvene frå 1866.

Kvar av huslydane gjev opp 2 kyr, men ikkje sauer eller geiter. Folketeljinga 1865 fører opp same tala for korn og jordeple, men 3 kyr pr. huslyd.

I 1875 var det ei ny folketeljing, som også hadde med oppgaver over jordbruksproduksjonen. Etter denne hadde kvar huslyd 3 kyr, 1 kalv og 3 sauer. Utsæden var 1 1/12 tønne bygg, 3½ tønner havre og 4 tønner jordeple. Her samsvarar husdyrtallet med opplysningane i dødsbuskiftet. Tron hadde 3 kyr: ei raudflekke og kollete, ei svartflekke og kollete og ei som var "*ternet og hornet*".

Om taloppgåvene generelt frå 1875 veit ein elles at dei er meir pålitelege enn tala frå 1860-åra. Men folltala er også mistenkjeleg låge i denne kjelda.

- Når folk torde gje urette opplysningar om utsæd og avling, heng det saman med at det ikkje blei gjennomført kontrollar. Styremaktene måtte stort sett godta opplysningane frå bøndene dersom desse ikkje tyktest vera altfor urimelege.

Eit godt argument var det elles å peika på at heiegardane hadde karrigare naturgrunnlag og barskare verlag enn dalegardane. "*En ringe Heiegaard*" var ikkje nokon Edens hage. Det visste også lensmann og fut.

Korleis var jordsmonn og vèrtilhøva på nedre Londal? Ei kjelde frå 1802 (Jordafgiften) seier om garden at det er "*en høitliggende og ringe Heiegaard*".

I "*Herredsbeskrivelsen 1866*" heiter det at garden er tungbrukt, middels godt dyrka, men "*ikke frostlændt*". Det finst ikkje skog til husbruk eller til å selja.

Bumarka er god "*af Beskaffenhed*" og stor nok til beite for husdyra. Dessutan har garden aurefiske og kvednefall. - Så langt "*Herredsbeskrivelsen*".

Innmarka er uvanleg full av stein, - så mykje at åkrane berre kunne bli småflekker der bruken av hestereiskapar var umogeleg. Dei hadde heller ikkje hest på garden ut gjennom heile 1800-åra.

Men jorda mellom steinane er djup og god både til korn og jordeple, og etter som åkrane låg mot sør og sørvest, mognast bygg og havre tidleg.

I vanlege år kunne dei i åkeren under Hauen ved jonsoktider "*grava*" rosenjorpla til middag. Dei steinute åkrane var eit framifrå varmemagasin. Snøen kom rett nok tidlegare og i større mengder enn nede i dalen, og låg lenger ut over våren, men dette var ikkje nokon minusfaktor for jordbruksproduksjonen.

Årsvoksteren blei aldri hindra av turke eller frostnetter. Større åkrar var der berre i Konnhagen, på Stedjan og Langeodden, men her er nordvendt og derfor mindre sol.

Men korkje åkerarealet eller engene låg til rette for hestereiskapar. Derfor måtte ein halda på spadebruket gjennom alle tider. - For det gamle jordbruket, der handemakt og omhyggeleg stell av åkrane var sjølvsgd driftsmåte, hadde garden eit godt naturgrunnlag. Men for moderne jordbruk er han nærmast ei utilgjengeleg steinrøys.

Ut frå opplysningane i dei skriftlege kjeldene må ein tru at jordbruksproduksjonen gjennom to-bruksperioden var i minste laget til å leva av, endå om me ikkje godtek oppgåvene i kjeldene for husdyrhald og korn/jordeple. I matforsyninga på 1800-talet var jordepleyrkinga viktigare enn kornproduksjonen, som lite auka samanlikna med 1700-åra.

Styremaktene mana i tale og skrift bøndene til å utvida kornarealet (sjå t.d. 5-årsmeldingane frå amtmanen), og dermed sleppa å kjøpa så mykje kornvarer (dvs. bygg til grautmjøl). Men i røynda var det klokt å satsa sterkast på å produsera jordeple, som gav større folktal og trong mindre gjødsel. Dessutan tok ein frå 1860-åra av til å baka flatbrød med mykje jordeple og lite havremjøl i. Både kalorimengda og vitamininnhald i maten var klårt større på 1800-talet enn i hundreåret før. Dessutan var mattilgangen meir stabil, om ikkje mengda av mat auka så svært mykje.

Det var såleis framgang for jordbruket i to-brukstida samanlikna med hundreåret før. Folk på nedre Londal hadde betre og tryggare levekår enn forfedrane, og derfor voks fleire born opp.

Litt meir allsidig ernæring gav større motstandskraft og hindra at epedemiske sjukdomar så lett blei dødelege. - Det slo også positivt ut for levekåra at dei små bruka tvinga bøndene til å søkja ein del av utkoma utanom gardsdrifta. Det kunne også gje grunnlag for litt kapitaloppsamling, som Tron Larsson kan vera eit eksempel på.

Jordbruk med attåttnæringar.

Rikdommen til Tron Larsson kan likevel knapt bere ha kome frå eit overskot i jordbruksproduksjonen, same kor nøysamt han og huslyden enn må ha levd. Som før nemnt hadde den sterke bruksdelinga til fylgje at noko av levemåten måtte skaffast utanom gardsdrifta. Men kva kunne gardbrukarar på ein heiegard med "*ubeqvem Adkomst til Vei og Søen*" (Herredsbeskrivelsen 1866) skaffa seg av inntekter den gongen i tillegg til det gardsbruket kasta av seg?

For å svara på det spørsmålet må me sjå litt på næringslivet i regionen.

I 1830-åra var det eit rikt sildefiske kring Listelandet og Flekkefjordsdistriktet, og på Øyesanden i Kvinesdal tok konsul Jens Henrik Beer frå Flekkefjord til å dyrka opp store areal lyngmark og myrlende. Her dreiv han mønsterbruk og foredla store kvanta jordeple til brennevin. I same tiåret blei veganlegget Årnes-Rørvikstronna bygd.

Småbyane voks og trong tilførsler av jordbruksvarer, og dei dreiv eksport av visse etterspurde produkt som bork, stav, fargemose, fisk osv. Samferdsla blei bygd ut i same perioden, både med vegar, bruer og dampskipsruter.

Det var ekspansjonstider og såleis høve til å tena pengar for mange småbønder og ungdommar. Ein veit ikkje om Tron og broren var ute på vegarbeid eller sildefiske o.a.

Derimot kjenner ein til at han sank bergmose, som frå Flekkefjord blei eksportert til England og nytta til fargestoff i tekstilindustrien, fletta bork om sommaren og dreiv fangst av orfugl og rype ut etter hausten og vinteren. Kjøpmenn i Farsund og Flekkefjord betalte bra for slike varer.

Det moderne veganlegget gjekk gjennom Vatland, og det tek berre ein halv time å gå frå nedre Londal ut til postvegen, som dei kalla han. Det tydde at ein kom lettare fram til marknaden med produkta enn i eldre tid. Men viktigast var nok den aukande etterspurnaden etter ymse slag produkt som bygdefolket kunne tilby.

- Og utan tvil har Tron hatt stor økonomisk sans og evne til å styra pengane han samla seg. Det er ein føresetnad for å kunna nytta ut ei oppgangstid. Og sjølvsgagt har han og huslyden hatt lågt konsum.

Ut frå dødsbuskiftet etter han var det smått med innbu og reiskapar. Ein kopparkjele tyder på at huslyden hadde teke i bruk kaffien, men elles blei inntektene mest råd var investerte som lån til kapitalforbrukande grannar.

Noko særleg meir utstyr hadde han ikkje enn bestefaren rådde over i 1754. Ein ny reiskap hadde Tron likevel: Jernstauren, som var umissande når eit steingjerde skulle setjast opp. Spadebruket kvilde som kjent på ein enkel og billeg teknologi - ein trong stort sett same reiskapane sist på 1800-talet som i 1600-åra.

Sjøen: - den store arbeidsplassen.

For mange unge gutar som voks opp i Kvinesdal på 1840 - 1850 talet, blei sjøen den vanlegaste arbeidsplassen. - Dei drog til Feda, Flekkefjord og byane lenger aust og hyrte seg som mannskap på seglskuter. Nokre deltok i sesongfiska, og særleg var drivgarnsfiske etter makrellen midtsommars populært.

Me tek med eit eksempel frå folketeljninga 1875 for garden øvre Londal: Peder, fødd 1843. "*Ugift, Matros, befinner sig i Atlanteren paa Vei til Belgien*". - Hans, fødd 1849. "*Ugift. Stuert. Samme Skude som Peder*". - Fredrik, fødd 1849. "*Ugift. Matros. Paa Reise til Syd-Amerika*". - Abraham, fødd 1853. "*Ugift. Matros*". Samuel, fødd 1857. "*Ugift. Jungmand*". - Kristian, fødd 1859. "*Ugift. Kok til Søs*". - Alle desse var søner til Samuel Pedersson Londal, som hadde i alt 8 søner!

Bertin Andreasson (1863 - 1934) kan vera eit godt døme på korleis ein unngut slo seg fram i siste fjerdeparten av 1800-talet, og kva eit levebrød som sjømann innebar.

15 år gamal drog han til Arendal og hyrte seg som dekksgut. År etter år var han ute på langfart, og steig i gradene etter kvart - til jungmann, lettmatros, matros og endeleg seilmakar og 2.-styrmann. To forlis opplevde han - det eine under særskildne dramatiske omstende.

Skuta hans var i desember månad eit år på veg heim frå England med kollast, kom ut i snøtjukke i Nord-sjøen, og blei midt på natta pårend i baugen av ein ukjend dampbåt.

Bertin stod til rors og 1.-styrmannen navigerte. Skuta sokk så å seia under føtene på dei to som var akterut, medan mannskapet i ruffen framme blei drepne då jernskroget bora seg inn like til stormasta. Damparen slo bakk, nokon ropa på engelsk, og så kvarv han i snøtjukka. Styrmannen treiv ei øks og hogg laus den reservemasta dei hadde liggjande, og så måtte han og Bertin hoppa i sjøen og symja bort frå dragsuget etter skuta som no gjekk ned.

Skipparen hadde kome opp på dekket, men sprang ned att i kahytta etter skipspapira. Det blei ikkje tid til å koma opp att, for dei to andre såg ingen ting til han i sjøen. Straks masta kom til syne, klamra dei seg til denne og surra seg fast med ei line. Her blei dei liggjande - og utruleg nok berga både livet. Det klarna opp då dagen kom, og etter 18 timar i sjøen blei dei berga av ei norsk skute. Bertin fortalde seinare at han dei siste timane lite sansa, og som ein draum mintest han bergingsstunda. Såleis kom både han og styrmannen frå denne hendinga med livet.

Truleg kunne dei takka vadmålskleda sine for at nedkjølinga gjekk så seint. Men føtene til Bertin var vonde resten av livet. Dårleg blodsirkulasjon og muskelsmerter førte til at han fekk kolfyr i både beina då han var 71 år. Lækjaren ville ha han på sjukehus og amputera føtene, men dette ynskte han ikkje å gjera. Bertin var ein hardhaus, høg og kraftig, og trass i store plagar med hovne føter stod han våren 1934 og spadde åkrane - som han hadde gjort det ein mannsalder. I hobbelen måtte han til sengs, og utpå sommaren var livet slutt.

Det andre forliset han opplevde, syntest han sjølv var lite å snakka om. Det skjedde i tett skodde på New Foundlandsbankane. Skuta støyte på eit isfjell, sprang lekk og dei greidde ikkje halda henne flytande på pumpene. Mannskapet låra då livbåtane, og så rodde dei mot land i god orden og stille ver.

Bertin mønstra av for godt i 1894, men heldt fram med sjølivet i ei anna form. Han blei fast mann på makrell-drivinga hos ein yrkesfiskar på Flekkerøya til eit stykke ut i mellomkrigstida, heilt til ut i 1920-åra. Dette fisket tok til i midten av mai og varde til ut i juli. Bertin kunne då gjera ferdig våronna for det meste før han for, og så snart han var heime att, stod den lange slåttonna for døra. - Det var alltid stas hos grannane når Bertin kom til Rørvikstronna med ei full tønne av utvald spekemakrell. Då kjørte dei tønna opp til Vatland, og så kunne grannar og kjenningar koma og få seg eit par makrellar kvar. Ein dram hørde gjerne til når makrelltønna blei slegen opp.

Hus og heim.

Det gamle tunet på nedre Londal låg like opp for Hauen, som såleis stengde for utsyn over vannet, Busundvannet i vanleg tale. Då garden blei delt i to bruk, bygde Gabriel Larsen seg eige hus og uthus.

Han sette huset i enden på det eldre huset, som broren Tron disponerte. I den andre enden av Tron sitt hus stod uthuset hans, bygt i samanheng med stova. Det blei på denne måten 3 bygningar i rekke - eit lang-tun. Gabriel sette opp uthuset sitt tvert overfor denne rekka. Truleg var det ikkje plass til fleire bygningar i same rekke.

Huset til Tron var ei tømra 1700-tals røststove med to små vinduglas i og jordgolv, utan loft, dvs. ho var open like opp i mønet. Eit lite kjøkken med steinlagd golv og skorstein, bygt i reisverk, hørde til huset. Like eins ei sval av same storleiken.

Bygningen var sjølv sagt torvtekt. (Dette er opplyst av Samuel Londal Kjørkleiv til bygdeboka. Samuel var i 20-åra då Tron døydde, og hadde såleis personleg kjennskap til korleis bygningane på garden såg ut i 1860 - 1870 åra).

Huset og låa til Tron blei rivne ned då Bertin bygde seg nytt hus i slutten av 1890-åra. Sidan uthuset til Tron inneheldt flor, skåle, løe og låve samla under eit tak, må dette vera bygt i 1830 - 1840 åra, for på 1700-talet hadde dei flor, sauehus, løe og låve som eigne bygningar.

Huset til Gabriel var ei lemstove, truleg bygd i 1820-30 åra. Det hadde to stover, gang eller forstove i midten med inngangsdør, og bak gangen eit lite kjøkken med hellegolv og skorstein.

Frå gangen førde ei bratt trapp opp til stovelofta. I kvar stove var det jernomn, tregolv og to vinduglas, men ikkje kjellarrom under huset. Det var tømra, bordkledd og torvtekt, men umåla.

Eg har sjølv vore inne i dette huset mange gongar, for det stod like til 1938. Då blei tømmeret brukt til det nye huset som Pauline og Jakob Førland bygde. Uthuset til Gabriel var av same typen som det Tron hadde. Det kom i forfall sist i 1930-åra og blei rive ned i krigsåra.

Bertin hadde lagt seg opp ein del pengar som sjømann, og han kunne derfor både kjøpa bruket til Tron og seinare også byggja seg nye hus og uthus. Tømmeret til bustadhuset kom frå Oppofteskogen har eg høyr, og det blei drege på slede om vinteren frå Vatland til Busund.

Byggmeisteren, Andreas Lande, hadde visstnok berre sag, øks, navar, trehøvel og alnemål til verkty, fortelst det. Også dette var ei lemstove i tradisjonell stil, men noko større enn huset til Gabriel. Det hadde kjellar og var tekt med raud hollandsk takstein. I kjøkkemet var der skorstein med bakaromn og komfyr.

Huset låg eit stykke opp for Hauen på ein liten flate, og der var det fin utsikt over vannet.

Huset var måla kvitt på tre sider, medan baksida hadde ein billeg okerfarge, såleis som skikken var tidleg i dette hundreåret. - Kring 1908 bygde Bertin ny driftsbygning i tradisjonell stil, men rommeleg etter si tid. Denne inneheld høyløe, skåle i midten med plass for sauene, og flor med trev over. Låven var over skålen, og av tilsvarende dimensjonar.

Gjødsla blei som i eldre tid kasta ut gjennom florgluggen og lagd i mitting. Når han ikkje bygde gjødselkjellar, kan det henga saman med at det var eit arbeidskrevjande og dyrt tiltak, og tufta måtte også vera lagleg. Ein gjødselkjellar skulle byggjast av kilte og tilhogne steinar, og murane klinast med sement. Framleis var det kring 1900 berre eit fåtal bønder i Kvinesdal som såg seg tente med gjødselkjellar.

Amtsagronomane mana nok bøndere til "*moderne Gjødselsbehandling*", men mittingane let seg ikkje utrydda.

Driftsbygningen fekk plass under Kleiva nordaust frå det nye bustadhuset. Reisverket kjøpte Bertin på stuv i Hålandsskogen, for det meste osp. Materialane blei om vinteren dregne på såkalla dragsleslede over Hålandsvannet, opp brotet til osen av Busundvannet, og så inn vannet til gards.

Det er heller bratt opp til tunet, og derfor måtte stokkane berast frå Pråmstøa og opp til byggjeplassen. Dei to sønene til Bertin, Andreas (fødd 1895) og Albert (fødd 1899) var med på denne transporten.

Ein kald og blåsande vinterdag heldt det på å gå galt med dei på heimvegen. 9-åringen Albert var noko tynkledd, og han blei så forfrosen at han ikkje orka å gå lenger. Andreas måtte gjera seg hard. Han nøydde broren til å koma seg på føtene att, tok så på han si eige trøye og leidde han heim i full fart. Men Albert var heilt stivfrosen og sansa knapt då dei fekk han i hus.

Ein annan moderne bygning let derimot Bertin byggja. Det var ein tosetes utedo - noko få heiegardar hadde den gongen, for det vanlege var ei "*suddekron*" eit stykke frå hus.

Både uthusa og bustadhuset som Bertin bygde, er borte i dag. Huset brann ned sommaren 1935, og uthusa ramla ned i 1960-åra. Også det siste bustadhuset som blei bygt på garden (i 1938) rotta ned. Den nye eigaren gjorde ingen ting for å halda bygningane vedlike. Berre tuftene syner i dag kor det gamle og det nye tunet låg.

Gardsdrift og ressursutnytting.

Då nedre Londal var delt i to bruk, kunne fleire menneske enn tidlegare bli buande på garden. Det tydde større arbeidskraft, noko som resulterte i utviding av åkerarealet og utvida bruk av utmarkressursane. Ved delinga blei åkrane, reiner og oppgjødsla eng fordelte etter bonitet og avstand frå tunet. Etter dette prinsippet var resultatet av delinga ei sterk teigblanding.

Kvart bruk fekk åkrar av same storleik og lik kvalitet. Delinga skjedde utan medverknad av det offentlege, - det var ei reint minneleg og munnleg ordning. Eg kjenner ikkje til at det nokon gong var usemje mellom dei to brukarane om eigedomstilhøve - i motsetnad til på andre gardar, trass i skriftlege og tinglyste delingsforretningar.

Men det var også mykje fellesskap avtala ved delinga. Bumarkja og haustbeitet i utslåttene, kvedna, jakt- og fiskerettane var felles. Utslåttene, medrekna område med litt skog og kratt, var fordelte, men eit par utslåtter bytte dei anna kvart år. Dette delingsprinsippet heiter *årkast*, og det vart ofte nytta i eldre tid for at ressursane (her vinterfåret) skulle bli fordelt så rettvis som mogeleg.

Nye impulsar frå storsamfunnet trengde etter kvart inn på denne garden også. Det blei lagt ned mykje arbeid med inngjerding av bumarkja, og utskiljing av høvelege areal til kalvehage og sauehage. Dessutan måtte ein no ha gjerde mot granne-gardane.

Sidan det var slutt på skrubben frå ca 1850-åra av, kunne folk sleppa å gjæta husdyra, og då trongst det gjerde som heldt for dyra. Det blei brote opp og bygt gjerde av store og små stein - alt etter kva det fanst av slikt. Steingjerdet måtte setjast opp der terrenget var mest lagleg, dvs. ein plasserte gjerdet der det ikkje var "*sjælhaga*" - fylgde ufser og brattlende mest mogeleg - i det heile byggja gjerdet der det fall "*beleilig*".

Derfor krøkjer dei gamle steingjerda seg fram i heiane, mellom urar, bratte stup og andre naturlege stengsler. Ein kunne ikkje la slike steingjerde fylgja bytestrengane, som går beint mellom dei fire endestavane. Det ville ha blitt eit uoverkommeleg arbeid, og det hadde ikkje vore mogeleg å finna tilstrekkeleg med stein. Derfor kan ein ikkje i dag leggja steingjerda til grunn for gardgrensene, ein lyt leita opp dei gamle bytesteinane og retta seg etter dei.

Ut over 1800-talet blei då nedre Londal innegjerda. Men det kom ingen gjerde eller bytesteinar mellom dei to bruka - så tett var fellesskapet. Derimot bygde dei kvar sine sommarflorar (i Konnhagen), torv- og utslåtteløer.

På Stedjan (midtvegs mellom øvre og nedre Londal) var ei stor og god utslåtte med uteløe og flor under, og på andre sida av bekkjen var Stokkeslåtta med ei mindre løe. Frå Stokkjen og ut etter mot Høyskogheia var det også ei større utslåtte, men ikkje løe. Dei bar heim ein god del av høyet frå dette området.

Konnhagen (ligg vest for Pråmstøa) hadde mindre med store jordsteinar og berg. Her kunne dei ha større åkrar og oppgjødsla engstykke, det det voks bra med "*godt høy*". Høyet frå utslåttene kalla ein "*ringt høy*".

Ute på Langeodden blei det også teke opp åker og gjødsla utmark til eng. Gjødsling utan å snu jorda er ein svært gamal og enkel måte for å dyrka opp utmark - skapa kulturjord.

Stundom samla dei husdyra i sommarhalvåret på lagelege stader, sette opp grindar ikring, og let bu-skapen stå der om natta. Då grodde det opp "sjeltag-gras" der dyra hadde gjødsla det innhegna stykket. På garden finn me såleis både Grinnebak-kjen og Sjeltaie (= det som tek seg opp sjølv) i innmarka.

Aust for Pråmstøa og ut etter på austsida av vannet blei det i slutten av 1800-åra gjerda inn eit større areal til sauehage. Denne går ut til Osen og austover derfrå til den ruvande og mest uframkomelege Hålandsura.

Steingjerda og tuftene etter løene er vitnemål om utviklinga i gardsdrifta på 1800-talet, og om den store arbeidsinnsatsen som ligg bak. Større driftsbygningar og gode bustadhus fortel om betre kår - om noko høgare levestandard også. Eit vilkår for denne utviklinga var betre økonomi, og dette kunne berre realiserast ved å henta inntekter utanfrå, som me har omtala tidlegare.

Det var ein ressurs folka på nedre Londal hadde, som - i alle høve etter ca. 1900 -, blei høgt vurdert, særleg av utanforståande. Det var den vidgjetne auren i Busundvannet.

"Herredsbeskrivelsen 1866" nemner at garden hadde litt aurefiske, men etter tradisjonen fiska dei berre om hausten når auren gjekk på osen for å gyta. Det blei brukt fiskekjer, ikkje garn. I mellomkrigstida var garn, fluge- og slukfiske blitt vanleg, og folk frå dalen og småbyane drog inn over heiane som sportsfiskarar.

Det blei no folksamt på nedre Londal i helgane om sommaren, og eigarane var gjestfrie og let alle få fiska alt dei ynskte. Det var flust til alle.

Busundvannet kan delast i tre område: Det indra vannet frå Pråmstøa og ut til Saueodden og over til Konnhagrinna i vest. Her var auren stor og halvblaud, raud i fisken. Vestra vannet er ei stor bukt med ein holme i, og der var auren sylvblank, av skiftande storleik og svært raud i fisken.

Det ydra vannet var frå Langodden og på skrå austover mot Haredalane og ut over til osen og vidare til Hommen og Grøna støa i sør og vest. Her var fisken småfallen, mørk og noko bleikraud. Det tok ikkje så lang tid før ein lærte å sjå kva område av vannet auren var fiska i.

Denne rike ressursen blei øydelagd i 1950-åra. Det skjedde ikkje ved rovfiske, men skuldast den sterke auken i langtransport av sur nedbør. Også med andre fiskerike vatn i området skjedde den same tragiske utviklinga. Det rike aurefisket i Busundvannet er liksom jordbruksdrifta på garden blitt historie.

Sluttord.

Å skriva historie er å rekonstruera små bitar av fortida på grunnlag av kjelder, fyrst og fremst skriftlege, enten det gjeld riks- eller lokalhistorie.

Ein kan med rette spørja om føremålet. Er historia til ein heiegard og små glimt av menneska som levde sitt liv der, av nokon som helst interesse for oss som lever i dag? Somme meiner at folk i eldre tider levde eit lukkelegare og meir harmonisk liv enn me gjer, der var mindre mas og kav før, og alle hadde god tid. Dessutan var folk nøgde med lite og sette pris på dei få goda som fall på dei. Derfor blir historia stundom oppfatta som ideal og føredøme, gjerne ispedd idylliserande oppfatningar av fortida. Å lesa historie på grasrotnivå kan då vera eit korrektiv.

Denne vesle gardshistoria er skriven ut frå dei vanlege faglege føresetnadene for historieskriving. Ein av desse er den personlege kjennskapen eg har til ein del av dei menneska som budde på nedre Londal frå 1742 til 1947. Det er kunnskapar eg har frå skriftlege dokument og munnleg tradisjon frå slekta på garden. Eg er sjølv ein av kvistene på dette slektstreet, og ynskjer å formidla noko av den kunnskapen eg har leita fram om garden og slekta.

Historisk kunnskap er grunnlaget for innsikt i samanhengar og oppleving av identitet. Det er i alle høve noko dei fleste av oss i dag ser på som viktig, som ei kraftkjelde og ein livsressurs. Me vil veta kven me er, kva jord me er runne or, kva samanheng me står i.

Ei gards- og slektshistorie inneheld mange detaljar - det er byggjesteinane i rekonstruksjon av historia om eit småsamfunn. Dei skal samla og klårleggja utviklingslinjer og samanhengar, konkretisera og skapa perspektiv.

Eit viktig føremål ved sida av å fortelja lokal historie er å forklara endringar og hendingar som også dei små samfunna går gjennom over tid, enten det no er kriser eller framgangsperiodar.

Om forklaringane mine er overtydande eller tilstrekkelege, får lesaren sjølv avgjera. - Han bør også leggja seg på minne at når me ferdast i eit gamalt kulturlandskap, og ser steingjerde, rydningsrøysar, hustuffer og åkerreiner, då står me i ein stor - ja endelaus, men meningsfylt samanheng.

Medlemmer i Kvinesdal Historielag 1995

Adolfsen Thale, Kvinesdal
 Amble Oddvar, Nodeland
 Andersen Amy, Kvinesdal
 Austerdalen Skule, Kvinesdal
 Backer Midbøe Finn, Flekkefjord
 Barøy Aslaug, Kvinesdal
 Berg Astri Tønnesen, Ås
 Berge Jan, Feda
 Berger Bjørn Røhme, Feda
 Bergeslien Ingeborg, Sandnes
 Berghom Arnfinn, Kvinesdal
 Berghom Thora, Kvinesdal
 Berghom Torbjørn, Kvinesdal
 Biktjørn Olav Berg, Kvinesdal
 Birkeland Gudbjørg, Flekkefjord
 Birkeland Tor, Kristiansand
 Bjørneli Arnt Ivar, Feda
 Bjørneli Ingrid, Feda
 Breimoen Arnt, Kvinesdal
 Briseid May Britt, Feda
 Bruli Kari, Kvinesdal
 Brulid Aud, Kvinesdal
 Bruseland Svein Jarle, Kvinesdal
 Buseth Petter, Ranheim
 Bøgwald Ester, Feda
 Bøgwald Svein, Kvinesdal
 Dalane Folkemuseum, Egersund
 Danielsen Gerd, Kvinesdal
 Deichmanske Bibliotek Innkjøpsavd, Oslo
 Djuvik Anne-Marie, Flekkefjord
 Dugan John Kåre, Kvinesdal
 Dugan Magda, Kvinesdal
 Dunsæd Torbjørn, Feda
 Dybing Leif, Flekkefjord
 Eftestøl Guttorm A, Kvinesdal
 Eftestøl Sverre, Kvinesdal
 Egeland Alv, Nesoddtangen
 Egeland Amanda, Kvinesdal
 Egeland Birgit, Kvinesdal
 Egeland Johan, Kvinesdal
 Egeland Kirsten Knutsen, Kvinesdal
 Egeland Klary A, Kvinesdal
 Egeland Kåre, Feda
 Egeland Lars Emanuel, Kvinesdal
 Egeland Martin, Øyestranda

Egeland Olav S, Kvinesdal
 Egeland Simon Johan, Kvinesdal
 Egeland Wenche, Øyestranda
 Egenes Johnny, Kvinesdal
 Egenes Otto, Kvinesdal
 Egenes Sonja, Kristiansand
 Eiene Snøfrid, Stavanger
 Eiersland Marit Jordal, Lyngdal
 Eiesland Einar, Kvinesdal
 Eiesland Gunnulf T, Kvinesdal
 Eiesland Jakob B, Kvinesdal
 Eiesland Lise, Kvinesdal
 Eiesland Nils B, Kvinesdal
 Eiesland Tor Sigbjørn, Kvinesdal
 Eilertsen Alf, Kvinesdal
 Erfjord Anne-Berit, Kvinesdal
 Erfjord Ingvald, Kvinesdal
 Erfjord Rolf, Kvinesdal
 Eriksen Asbjørn, Torød
 Espeland Asbjørn, Kvinesdal
 Espeland Johanne, Skjetten
 Espeland Ruth, Kvinesdal
 Evelid Dag T, Feda
 Faret Alf, Kvinesdal
 Feda Skole, Feda
 Festøy Mildrid, Stabekk
 Fjeld Asbjørn, Sola
 Fjeld Oskar, Kvinesdal
 Fjeld Thorhild, Kvinesdal
 Fjellvang Helen, Kristiansand
 Flaa Aslaug, Kristiansand
 Fladmark Jan Helge, Søgne
 Fladmark Karl Fredrik, Kvinesdal
 Flekkefjord Historielag v/Rolf Jan Carlsen, Flekkefjord
 Flekkefjord Museum, Flekkefjord
 Frigstad Victor, Feda
 Frøitland Kamilla, Feda
 Fundal Jan Magne, Feda
 Førland Gustav, Kvinesdal
 Gautestad Bernt, Evje
 Gilbertsen Magnhild Hompland, CA 92120 USA
 Gjøvik Knut, Feda
 Glendrange Kjell, Kvinesdal
 Glendrange Øyvind, Lillehammer
 Gotheim Signe, Kvinesdal

Granlund Olav, Feda
 Gullestad Anne Lise, Kvinesdal
 Gullestad Martin, Lyngdal
 Gullestad Timmy, Stavanger
 Gulliksen Jan, Kvinesdal
 Gunleiksrud Anne-Marie, Stokke
 Guse Aud, Øyestranda
 Guse Tom, Øyestranda
 Gusevik Arnfinn, Gausel
 Gusevik Oskar, Stavanger
 Gyland Kåre, Storekvina
 Gysland Alf, Snartemo
 Haddeland Randi Gullesen, Kvinesdal
 Hamre Johannes, Kvinesdal
 Hamre Karin, Kvinesdal
 Hansen Daila, Kvinesdal
 Hansen Karen, Feda
 Hansen Svein, Nesttun
 Hansen Tarald, Kristiansand
 Hansen Tønnes E, Lillesand
 Hansen Åse Moi, Feda
 Hanssen Odd Hugo, Kvinesdal
 Hanssen Reidar J, Kristiansand
 Harboe Judith, Røyneberg
 Hauan Torbjørn, Kvinesdal
 Hauge Anna Lilly, Feda
 Haugen Endre, Flekkefjord
 Haugland Bjørg, Oslo
 Haugland Tonny G, Kvinesdal
 Haukhom Ingeborg, Flekkefjord
 Hedlund Carl U, NY 11201 USA
 Helle Andreas, Kvinlog
 Helle Asbjørg, Kvinesdal
 Hersvik Jofrid, Øyestranda
 Hjemlestad Randi, Øystese
 Hobbesland Svein, Flekkefjord
 Holmen Aagot, Kvinesdal
 Homme Anne Turid, Trondheim
 Hunsbedt Leif, Kvinesdal
 Hunsbeth Sven Gerhart, Kvinesdal
 Husefjell Arild, Hagan
 Høydal Ragnhild, Kvinesdal
 Høyland Olav, Voss
 Høyland Sara, Lyngdal
 Høyland Solveig, Kvinesdal

Håland Arentz, Kvinesdal
 Haaland Kåre, Kvinesdal
 Ingebretsen Liv Berit, Feda
 Ingebretsen Malfred, Øyestranda
 Jakobsen Torhild, Kvinesdal
 Jansson Brit, Feda
 Jerdal Karen, Kvinesdal
 Jerstad Alf, Feda
 Jerstad Lars M, Kvinesdal
 Jerstad Tor, Kvinesdal
 Johansen Gerda, Kvinesdal
 Johansen Laila, Kvinesdal
 Johnsen Einar, Stavanger
 Johnsen Hjørdis, Kvinesdal
 Johnsen Stig Åknes, Bergen Sandviken
 Jortveit Berit, Kvinesdal
 Jortveit Svein, Kvinesdal
 Jortveit Svein Terje, Kristiansand
 Kjærmo Bjørn Ingemann, Sola
 Kleveland Olav Arne, Evje
 Kloster Hans, Kvinesdal
 Kloster Harald, Kvinesdal
 Kloster Per, Raufoss
 Kloster Sverre, Oslo
 Knibestøl Betty Gerd Ø, Kvinesdal
 Knibestøl Øyvind Artur, Kvinesdal
 Kristoffersen Arvid, Øyestranda
 Kristoffersen Gunn Kari, Kvinesdal
 Kristoffersen Magne, Kvinesdal
 Kvinesdal Bibliotek, Kvinesdal
 Kvinesdal Ungdomsskole, Kvinesdal
 Kvinlaug Ivar, Kvinesdal
 Kvinlaug Stanley, Kvinesdal
 Larsen Anders Mathias, Feda
 Larsen Lars Aase, Kvinesdal
 Larsen Torhild, Feda
 Larsson-Fedde Torbjørn, Farsund
 Lauen Gudbjørg, Tingvatn
 Lervik Svanhild, Øyestranda
 Lesesalen Lokalhist. Samling, Vanse
 Lien Ingeborg, Eiken
 Lien Sigrid, Tingvatn
 Liknes Barneskole, Kvinesdal
 Lindefjell Ingrid, Kvinesdal
 Lindeland Arve, Flekkefjord

Lindeland Mona, Flekkefjord
 Lohndal Anstein Dyrli, Stord
 Lohne Anne Katrine, Feda
 Lohne Stein Ove/Bjørg Torunn, Feda
 Londal Signe, Kvinesdal
 Lorentzen Sara, Kvinesdal
 Løvdal Helge Olav, Kvinesdal
 Løvland Berit, Feda
 Manneråk Solfrid og Sigurd, Kvinesdal
 Mejlænder Georg, Feda
 Meland Bjarne, Feda
 Meland Ruth Eliasdatter, Feda
 Mjaaland Sigmund, Kvinesdal
 Mjaaland Siri Moi, Kvinesdal
 Moen Lars, Kvinesdal
 Moi Andreas E, Kvinesdal
 Moi Inger-Synnøve, Godvik
 Moi Randi, Kvinesdal
 Mydland Leidulf, Oslo
 Mygland Anna Oddbjørg, Kvinesdal
 Mygland Kåre, Feda
 Mygland Lars, Kristiansand
 Mygland Magnhild, Kvinlog
 Mygland Mildrid og Sigurd, Blommenholm
 Mygland Olav, Kristiansand
 Mygland Tor, Kvinlog
 Mygland Tønnes, Bekkestua
 Myhre Unni, Kvinesdal
 Narvestad Helga, Kvinesdal
 Narvestad Jens, Kvinesdal
 Netland Kristen, Kvinesdal
 Netland Olav, Øyestranda
 Nielsen Helga Aamodt, Grimstad
 Nilsen Alf O, Kvinesdal
 Nilsen Alfred, Øyestranda
 Nilsen Arthur, NY 10560 USA
 Nilsen Leif, U.S.A.
 Njerve Anne Marie, Flekkefjord
 Norsk Rikskringkasting Biblioteket, Oslo
 Nygaard Anne Erfjord, Kristiansand
 Næset Torbjørn, Øyestranda
 Næset Wenche Moi, Feda
 Olimstad Ingvar, Sand
 Olimstad Jakob, Kviteseid
 Olimstad Kari, Kvinesdal

Olsen Lars Olav, Øyestranda
 Olsen Raymond, Øyestranda
 Olsen Stanley, Kvinesdal
 Olufsen Grete, Ålgård
 Omdal Arvid, Kvinesdal
 Omland Arnold, Kvinesdal
 Omland Arthur, Feda
 Omland Atle, Oslo
 Omland Oddvar, Feda
 Opdahl Ingeborg, Søgne
 Pettersen Egil M, Vågsbygd
 Rafoss Maria Stokkeland, Kvinesdal
 Rafoss Marit, Oslo
 Rafoss Thora, Øyestranda
 Rafoss Tor Audun, Øyestranda
 Refseth Laila, Kvinesdal
 Reiersen Aud Sonja, Kvinesdal
 Reiersen Karsten, Kvinesdal
 Reiersen Randi, Kvinesdal
 Reiersen Tordis Verås, Øyestranda
 Risnes Alv, Kvinesdal
 Risnes Birger, Bø i Telemark
 Risnes Kjell, Kvinesdal
 Risnes Sigbjørn, Kvinesdal
 Ro Astrid, Kvinesdal
 Rob Jan, Kvinlog
 Rob Sigvald, Kvinesdal
 Rob Solveig, Kvinesdal
 Rongved Leif, Kvinesdal
 Rudolfsen Jessie, Flekkefjord
 Rudvin Kari, Lier
 Ryen Gabriel, Kvinesdal
 Rødland Samuel, Asker
 Rødland Sonja, Kvinesdal
 Røed Anne Marie, Fitjar
 Røynestad Ole Jonny, Feda
 Røyseland Geir Johnny, Storekvina
 Røyseland Gunhild, Kvinesdal
 Røyseland Jostein, Kvinesdal
 Sachs Brigitte, Oslo
 Sagen Inga, Kvinesdal
 Sand Johan Alfred, Flekkefjord
 Sand-Bakken Knut, Flekkefjord
 Sandvand Astrid, Kvinesdal
 Sandvand Kåre, Kvinesdal

Sandvand Odny, Kvinesdal
 Sandvold Tale Moi, Egersund
 Seland Elisabeth, Oslo
 Seland Ingebjørg, Kvinesdal
 Sigersvold Dagny, Kvinesdal
 Sigersvold Ståle, Sortland
 Sindland Ellen, Oslo
 Sindland Karen, Øyestranda
 Sindland Roald, Kvinesdal
 Sindland Ånen, Snartemo
 Sinnes Kjell Magne, Kvinesdal
 Sira Kolbjørn, Sira
 Sirdal Historielag, Tonstad
 Sirnes Tove Unhammer, Flekkefjord
 Skappel Kari Barbra, Oslo
 Skjekkeland Martin, Kvinesdal
 Skjævesland Thorleif, Risør
 Skranefjell Tobias, Lillesand
 Solberg Klas, Drangedal
 Solberg Signe, Kvinesdal
 Solås Bjarne, Kvinesdal
 Solås Randi, Kvinesdal
 Staddeland Lars, Kvinesdal
 Stangborli Hans Olav, Kvinesdal
 Stokkeland Alf Olai, Ski
 Støyl Anna, Treungen
 Svindland Aril, Feda
 Svindland Bjørg, Feda
 Svindland Kjell, Feda
 Svindland Kåre, Kvinesdal
 Svindland Petter Bøgvold, Feda
 Svindland Sigurd, Flekkefjord
 Svindland Torunn, Feda
 Syvertsen Andy, Øyestranda
 Syvertsen Tone Egeland, Kvinesdal
 Thomsen Einar, Feda
 Tjørnholm Ingvald, Kvinesdal
 Tjørnholm Tor, Kvinesdal
 Tobiasen Arne, Feda
 Tomstad Marit, Flekkefjord
 Torkildsen Borghild, Flekkefjord
 Torkildsen Gunnar, Flekkefjord
 Torkildsen Ole Z, Flekkefjord
 Treland Georg, Grimstad
 Treland Olav A, Kvinesdal

Træland Helge, Tananger
 Træland Liv og Jakob Kjell, Kvinesdal
 Trælandshei Kenneth, Feda
 Trælandshei Martin, Kristiansand
 Tveit Hallgeir, Kvinesdal
 Tynning Bjørg, Eidanger
 Tønnessen Elisabeth, Kristiansand
 Tønnessen Gerd, Kvinesdal
 Tønnessen Hans Olav, Lyngdal
 Tønnessen Kirsten, Feda
 Tønnessen Tønnes, Øyestranda
 Unhammer Edil, Kvinesdal
 Unhammer Ingvald, Kvinesdal
 Unhammer Jens, Kvinesdal
 Unhammer Johan, Flekkefjord
 Unhammer Kristine, Kvinesdal
 Unhammer Kåre, Kvinesdal
 Vatland Torleif, Farsund
 Versland Gloria, Storekvina
 Verås Oddvar, Eiksmarka
 Veraas Tor Kjell, Kvinesdal
 Vest-Agder Fylkesbibliotek, Kristiansand
 Vesterdalen Skule, Storekvina
 Vestøl Trine Barøy, Oslo
 Vik Turid, Kvinesdal
 Voilestøl Ingeborg, Kvinlog
 Worel Janet V, MN 55369 USA
 Øksendal Torbjørn, Våler i Solør
 Øydne Anna Elisabeth, Kvinesdal
 Øydne Olav, Tingvatn
 Øydne Trygve, Stabekk
 Øysæd Marit, Kvinesdal
 Aagedal Anne Mary, Kvinesdal
 Aamodt Alf Inge, Kvinesdal
 Aamodt Christine, Kvinesdal
 Aamodt Harald, Kvinesdal
 Aamodt Harry, Kvinesdal
 Aamodt Wenche Olsen, Kvinesdal
 Aamot Olav, Kvinesdal
 Aarli Gullborg, Fjøsanger
 Årli Ragna, Kvinesdal
 Aase Asbjørn, Øyestranda
 Aase Helga Marie Briseid, Notodden
 Aase Inger Bøgvold, Stavanger
 Aase Lars, Kristiansand

KVA **SKVINESDAL**
AUTO Etablert 1972

Tlf. 38 35 04 66

ŠKODA **Jeep**
SEAT **CHRYSLER**

*La vare på historien
og læt av den.*

*La vare på møblene
og restaurer dem.*

*Flåsen
Sande møbelverksted
4485 FEDA*

*Styrken
i Tinfos-*

REGNET

*Regnet som i
rikelige mengder føres
til vårt land av vestenvinden.*

*Det søker veien til sine røtter,
sjøen og verdenshavene, og gir
generøst fra seg sin livskraft.*

*I århundrer drev det kvernsteinene.
Våre forfedre fikk i mørke høstkvelder
malt kornet fra en steinet åker.*

*Regnets styrke stråler i dag ut over landet
gjennom tusen kraftlinjer.*

*Med innsikt har mennesker koblet inn
prosesser som alle drives av regndråpene
hast mot havet.*

*Virksomheten i Tinfos har dette som basis.
I våre smelteverk foredles norsk og oversjøisk malm.*

*Ny elektrisk kraft gjenvinnes av store mengder
spillvarme i vårt avanserte varmekraftverk.*

*Dets kjølevann gir liv og leveforhold til tusenvis
av piggvaryngel.*

*Etter omsorgsfull pleie havner fisken på
kresne ganers tallerkener.*

*Innsiktsfulle medarbeidere på alle plan
utvikler og driver disse aktivitetene.
Resultatet er godt utkomme for den
enkelte og overskudd for beirriten
og det store samfunnet.*

TINFOS

TINFOS JERNVERK A/S

Vår tid blir også historie

Etter to år med samme eiere og med nært samarbeide ble Kvina Bilruter as, Jær-Bussen Turistbusser as og Sirdalsruta i 1995 fusjonert til et selskap. Hovedkontoret er på Tonstad med avdelingskontorer i Kvinesdal og Bryne.

Ved årsskiftet 1995/96 hadde selskapet 60 ansatte i hel- eller deltids stillinger. Sammen med 8-10 reservesjåfører ble det utført 60 årsverk. Konsernomsetningen var 35 millioner kroner. I 1995 kjøpte vi to nye busser til totalpris 3.450.000 kroner. Begge bussene ble satt i trafikk på ruten Kvinesdal - Flekkefjord. Ved årsskiftet hadde vi 40 busser, 7 lastebiler og 7 tilhengere.

Rutekjøring og godstransport utgjør totalt den største delen av selskapets omsetning. Turkjøring har størst økning. I 1995 var selskapets busser og godsbiler i 17 land:

Norge, Danmark, Sverige, Finland, Estland, Russland, Polen, Kviterrussland, Tyskland, Holland, Østerrike, Ungarn, Romania, Tsjekkia, England, Skottland og Irland.

Vi har moderne og sikre busser som regelmessig gjennomgår vedlikeholdsprogram. Dyktige og erfarne sjåfører gir et trygt grunnlag for enhver busstur i inn- og utland.

Velkommen som kunde!

Hovedkontor Tonstad: ☎ 38 37 01 68 fax 38 37 01 15.

Avdeling Kvinesdal: ☎ 38 35 09 55 fax 38 35 09 56. Avdeling Bryne: ☎ 51 48 59 90 fax 51 48 55 99.

 HONDA

 HONDA

 HONDA

VELKOMMEN TIL EN HYGGELIG BILPRAT

KM KASIN MOTOR as
KVINESDAL

4480 Kvinesdal Tlf. 38 35 04 66

Alt i blomster Floragramservice

BLOMSTERBUTIKKEN

Inneh: Ellen Kvinlaug Hekne

Tlf. 383 50 340

4480 KVINESDAL

120 GRATIS
PARKERINGSPLASSER

9 - 19 (18) KVINESDAL

MEGA

OK REISER

Liknes, 4480 KVINESDAL
Tlf. 38 35 02 04

- * USA SPESIALISTEN
- * SPESIALPRISER TIL ALLE BYER I USA
- * OGSÅ TIL FJERNE ØSTEN, AUSTRALIA OG EUROPA

Mob. 94 29 88 16

Fax. 38 35 15 03

OVER 25 ÅR I BRANSJEN

STATOIL

**RENAULT
VOLVO**

Hunsbedt

Hunsbedt Bil a.s.

4480 Kvinesdal